

СРБИЈА И ЈУГОСЛОВЕНСКА КРИЗА У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ 80-ИХ ГОДИНА 20. ВЕКА: УОЧИ КРАЈА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ИСТОРИЈЕ*

СЛОБОДАН СЕЛИНИЋ**

С а ж е т а к. – У чланку су описани погледи руководства Србије на неколико важних елемената кризе која је захватила СФРЈ у првој половини последње деценије југословенске државе (косовско питање, положај Србије према Уставу из 1974, питање финансирања неразвијених и економског заостајања централне Србије за југословенским нивоом).

Кључне речи: Србија, Југославија, Косово и Метохија, Устав из 1974, економија

Крај једне и почетак друге епохе увек су привлачили пажњу историчара. Савременицима се често чини да је један историјски период неповратно завршен, али историјски процеси понекад настављају да делују снагом инерције.

Дубока криза која је почетком осамдесетих година 20. века захватила југословенску државу, а која је имала политичку, економску и националну компоненту, навела је и политичку елиту Србије да преиспитује положај српског народа и његове матичне републике у југословенској држави. У том смислу се могу уочити бројне разлике у односу на ранији период, нови приступи, али и инерције старих времена. Ипак, било је јасно да је заједничка југословенска историја при крају и да у први план све више избијају теме везане за положај Србије и Срба.

* Чланак је настао као резултат рада у Институту за новију историју Србије који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација РС, на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада Института за новију историју Србије у 2024. години бр. 451-03-66/2024-03/200016 од 5. 2. 2024.

** Институт за новију историју Србије, имејл: slobodanselinic@gmail.com

Осврнућемо се на неколико тема које су највише заокупљале пажњу српског руководства: политички и уставни положај републике; однос према финансирању „неразвијених“ и према кризи на Косову и Метохији.

1. ОТВАРАЊЕ ПИТАЊА ПОЛОЖАЈА СРБИЈЕ ПРЕМА УСТАВУ ИЗ 1974.

Питање уставног и политичког положаја Србије је отворено чим је усвојен нови устав 1974. Са две покрајине, у много чему изједначене са републиком у федерацији, Србија није била у истом положају као друге републике. Републичка власт се осећала само на територији између две покрајине, али та територија уставно и правно није била дефинисана (тзв. „ужа Србија“). У политичкој пракси је република била још више нефункционална, јер су покрајинска руководства присвојила више надлежности него што им је по уставу припадало, а република остваривала мање функција него што је по уставу имала право. Ни седам година после Устава из 1974. Србија није била конституисана као држава у складу са уставом, јер није могла да усвоји законе о неким од најважнијих области (одбрана, друштвени план, просторни план) који би важили јединствено у целој републици.¹

Од усвајања Устава 1974. до 1981. укупно је усвојено само 14 закона који су се у целини примењивали у целој Србији. Функције републике у области одбране нису заједнички оствариване. Покрајине су спречавале усвајање републичког закона о општеној одбрани. Србија је без успеха од 1974. покушавала да испуни своје уставно право и обавезу и усвоји законе о друштвеном планирању и о друштвеном плану. Иван Стамболић се жалио да за то време „у томовима књига о покрајинском плану нисте могли наћи нигде ни речи 'Република' или 'Србија'. Била је то права вештина да се, на пример, код електропривреде, када је у питању Војводина, избегну такве речи“. У пракси није остваривано ни оно што је записивано у друштвеним плановима као заједничка политика у републици. Друштвеним планом од 1976. до 1980. било је предвиђено да за развој делатности од заједничког интереса за целу републику буде усвојено 13 договора република и покрајина уз три договора за централну Србију и северну покрајину. Закључено је само пет, и то један у новембру 1978, а остали у јулу 1979, дакле без икаквог стварног значаја, јер је план истицао 1980. У области саобраћаја у целој републици су примењивана јединствено само два закона (о путевима и о железницама). У Србији су постојала три одвојена система образовања и васпитања. Није било заједничког рада ни координације републике и покрајина у погледу међународних односа,

¹ Ivan Stambolić, *Put u bespuće. Odgovori Ivana Stambolića na pitanja Slobodana Inića*, Beograd: Radio B92, 1995, 72, 76, 77.

посета и сарадње са другим државама. Србија је на почетку осамдесетих година била привредно нејединствено, подељено, испарцелисано подручје. Односи у области привреде (индустрија, рударство, енергетика, грађевинарство, промет робе, угоститељство, занатство, туризам и др.) нису били регулисани ниједним законом који би важио јединствено на територији целе републике. На крају седамдесетих разбијени су велики привредни системи (железнице, електропривреда, водопривреда, путна привреда, ПТТ саобраћај, заједница осигурања и др.).²

Албанско насиље на Косову и Метохији 1981. и очито заташкавање стварног стања у покрајини од стране покрајинског врха, потпуно независног од републичког, актуелизовали су питање уставног положаја Србије и покрајина у њој, а још више проблеме настале због неспровођења уставних решења којима је требало да буде остварено јединство Србије у пракси. Тиме је дефинитивно отворено питање које ће обележити деценију у којој је унутрашња криза у садејству са спољним факторима водила ка крају југословенске историје.

Захтев за успостављање јединства СР Србије је после Устава из 1974. најјаче истакнут на Осамнаестој седници ЦК СКС 24, 25. и 26. децембра 1981. године. Са једне стране су били покрајински политичари, пре свега из северног дела Србије, који су тражили савезнике у другим републикама и Федерацији, а на другој јединствено републичко руководство.

Тихомир Влашкалић, Петар Стамболић, Дража Марковић, Душан Чкребић и други републички политичари су говорили о затварању покрајина у своје границе и паду промета између републике и покрајина у последњој деценији. Потенцирали су да Србија и даље није имала кључне законе, указали да је основна тенденција политичког живота републике после 1974. била пуна афирмација покрајина као конститутивних елемената федерације, чак и преко надлежности из Устава, да су органи републике доведени у ситуацију да делују само на територији ван покрајина, да су застоји у уставном конституисању и функционисању Србије могли водити ка тешким последицама за јединство и безбедност Србије и Југославије, да је у кључним сферама живота (одбрана, унутрашњи послови, привреда, култура, школство, безбедност...) вештачки инсистирано на разликама уместо остваривања заједничког интереса, да је у политичким односима у Србији после 1974. јачао сепаратизам, а сужаван простор за заједничко уређење односа.³

² Државни архив Србије (ДАС), ђ2, ЦК СКС, к. 306, Материјали са 18. седнице ЦК СКС, 24. децембра 1981; I. Stambolić, *Put i bespisiće*, 78; Слободан Селинић, *Србија 1980–1986. Политичка историја од Тити до Милошевића*, Београд: Институт за нову историју Србије, 2021, 281–292.

³ ДАС, ђ2, ЦК СКС, к. 307, 1981, 18–24. 12. 1981. / Други део – стенограми са првог, другог и трећег дана рада/.

Супротно од њих, наступи покрајинских представника (Илијаз Куртеши, Бошко Крунић, Павле Кртенић) били су усмерени ка одбрани независног статуса покрајина. Инсистирали су на очувању решења из Устава из 1974. Истицали су самосталност покрајина тврдњом су оне биле равноправне са републиком у федерацији. Потенцирали су историјску самосвојност аутономије Војводине, њену самосталност и равноправност у Југославији. Бошко Крунић је сматрао да аутономију Војводине не треба стављати у контекст борбе српског народа за своја права у Аустроугарској, позивајући се на документа VI земаљске покрајинске конференције КП за Војвудина, по којима је Војводина припадала само „војвођанским народима“.⁴

Закључци усвојени на Осамнаестој седници су представљали превагу снага које су се залагале за примену устава у правцу остваривања целовитости републике.⁵ Они су, међутим, били тек почетак борбе за успостављање целовитости СР Србије. Наредних година ће отпори покрајинских политичара, потпомогнутих изван Србије, посебно из Хрватске и БиХ, бити јачи од начела усвојених у овом документу и притисака руководства Србије у правцу успостављања републичког јединства. Уследиле су године нових мучних преговора, мешања из Федерације и других република у односе у Србији, трулих компромиса. Један од њих су била два документа (програм заједничких задатака и преднацрт статута СК Србије), која је усвојио ЦК СКС 26. фебруара 1986, уочи партијског конгреса. Иако је у њима на конкретним примерима истицана потреба веће сарадње републике и покрајина, ширих надлежности републичких органа и јединства републике, то су били ситни помаци за чије усаглашавање је потрошено много времена без решавања суштинских проблема.⁶

Процес промене односа унутар Србије, поново започет после албанских демонстрација 1981, текао је споро, а криза у држави и друштву је продубљивана много брже, све док у другачијим политичким околностима није промењен републички устав. Те промене су за Србију, опхрвану тешким унутрашњим кризама и споровима и без нужних демократских промена, дошле прекасно, тек пред крај историје Југославије.

⁴ *Исјео.*

⁵ ДАС, ђ2, ЦК СКС, к. 308, Материјали са 19. седнице ЦК СКС, одржане 13. јануара 1982.

⁶ ДАС, ђ2, ЦК СКС, к. 404, 1986, Материјали са 27. седнице ЦК СКС, 26. фебруара 1986, Уводно излагање Радише Гачића; Програм идејно-политичких задатака; Неауторизоване магнетофонске белешке.

2. КОСОВСКО ПИТАЊЕ

Следеће важно питање које је заокупило пажњу српског руководства у првој половини последње југословенске деценије била је криза у јужној покрајини – појава дугог трајања, са деценијском предисторијом и наслеђем које и даље траје. И поред великих улагања из других делова земље и страних кредита, којима су привредне прилике и услови живота значајно побољшани, покрајина је и даље била најзаосталији регион Југославије. Албански сепаратизам је кроз деловање илегалног покрета, али и кроз покрајинске институције, несметано јачао. Погоршана безбедност Срба и Црногораца и дискриминација којој су били изложени су најупечатљивији израз добили у њиховом масовном исељавању. Устав из 1974. је зацементирао самосталност покрајинске политичке елите. Политичке, културне, научне и друге везе са остатком државе су скоро сасвим пресакле, док су јачале са суседном и Југославији непријатељски настројеном Албанијом. Велика финансијска средства којима су Србија и Југославија финансирале развој Косова била су ретка спона са остатком државе.⁷

Стање у покрајини је дошло у центар пажње албанским демонстрацијама у пролеће 1981. Првобитно социјално незадовољство, као мотив, убрзо је преточено у националистичке и антидржавне захтеве („Косово република“). Насиље је окончано интервенцијом јединица милиције упућених у покрајину из свих република и остатка Србије. Јединице ЈНА су запоселе виталне објекте и чувале складишта оружја да не падну у руке демонстраната.⁸

Од насиља 1981. до средине деценије косовско питање је било обележено немогућношћу Србије да, због уставних ограничења, утиче на догађаје на делу своје територије, заташкавањем проблема од стране покрајинских руководиоца, којима је приоритет био да се супротставе тежњама Србије за променом односа у републици у смислу њеног већег јединства, и одсуством жеље савезних органа да одлучније утичу на покрајинске да проблеми буду решавани. Биле су то године у којима су сепаратисти „куповали“ време, а партијски и државни функционери га губили.

⁷ Петар Ристановић, *Косовско питање 1974–1989*, Нови Сад: Прометеј, Београд: Информатика, 2019; Миомир Гаталовић, *Бурна времена: Косово и Метохија у државној полицији Југославије 1966–1969*, Београд: Институт за савремену историју, 2018; Jan Pelikán, *Novými cestami. Kosovo v letech 1958–1969*, Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2014; Václav, Štěpánek, *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo. Kosovská otázka ve 20. století*, Brno: Masarykova univerzita, 2011; Марияна Стамова, *Албанският проблем в Югославия след Тито (1980–1990)*, София: Парадигма, 2016.

⁸ Ристановић, *Косовско питање*, 181–206; Коста Николић, Срђан Цветковић, *Срби и Албанци на Косову и Метохији у 20. веку (1912–1990)*, Београд: Институт за савремену историју, 2014, 73, 315–312.

Јавно ограђивање од политике претходника било је покрајинским властима параван за настављање исте политике. Политички апарат је остао скоро нетакнут. Махмут Бакали, формално кажњен и присиљен на оставку, остао је поштован и уважаван, а Фадиљ Хоџа је и даље био најутицајнији косовски политичар. Економски и социјални проблеми су били велики и нерешиви у условима опште кризе у земљи, неефикасног коришћења средстава Фонда за неразвијене и великог демографског раста. „Косово је живело на рачун остатка Југославије“, јер је 70% друштвених потреба покрајине финансирано из Федерације, а мање од десетине инвестиционих средстава је обезбеђивано у самој покрајини.⁹

У покрајини суштински није ништа промењено, осим што сепаратизам није испољаван масовним јавним насиљем. Националисти су наставили да се боре за своје циљеве другим методама. Ширили су парољу „Косово република“, најављивали нове демонстрације, заговарали бојкот наставе и штрајкове, вршили насиље над Србима, подметали пожаре, нападали припаднике војске и полиције и сл. Од априлских демонстрација до средине новембра 1981. било је 80 насртаја на војне објекте и провокација према припадницима ЈНА. Током 1981. и 1982. откривено је 96 покушаја формирања илегалних група и тројки у ЈНА које су обухватиле 483 војника, два официра и два млађа официра Албанца. Припремали су убиства старешина и војника, саботаже, крађу оружја, муниције и експлозива, тровање хране и воде, бекство из војних јединица са оружјем. Безбедносне снаге су током 1985. евидентирале 2.598 парола, летака и памфлета са „непријатељском“ садржином, 93 физичка напада на Србе и Црногорце, 31 хаварију и саботажу, 34 паљења имовине Срба и Црногораца, 27 случајева вређања Титовог „лика“, 62 случаја ометања јавног саобраћаја каменованом и на друге начине, 21 случај пољских штета, 11 силовања и покушаја силовања, 17 случајева скрнављења гробаља и споменика српских породица.¹⁰

У јавности су највише одјека имали случајеви силовања и убиства (убиство Данила Милинчића у Самодрежи 2. јуна 1982. и Миодрага Шарића у селу Мећа код Ђаковице 3. јула 1982). Покрајинско руководство је наставило да подстиче националну дискриминацију приликом запошљавања, иако је такав метод био и политички и судски означен као непри-

⁹ Ристановић, *Косовско ишћање*, 302, 307, 309.

¹⁰ Архив Југославије (АЈ), 507, СКЈ, Председништво ЦК СКЈ, 36. заједничка седница, 10. маја 1983, неауторизоване магнетофонске белешке; ДАС, њ2, ЦК СКС, к. 432, 1986, Материјали са 117. заједничке седнице ПЦК СКС и ПСРС, 28. фебруара 1986, Уводно излагање; ДАС, њ2, ЦК СКС, к. 336, 1978–1982, 1981, Стр. пов. 02-181; ДАС, њ2, ЦК СКС, к. 329, Материјали са 81. седнице ПЦК СКС, одржане 28. августа 1981. /Заједничка са ПСРС/, Државна тајна, Информација.

хватљив. Око 92% оних који су током 1981. запослени у САП Косово били су Албанци.¹¹

Од 1961. до 1981. из покрајине је исељено око 115.000 Срба и Црногораца, односно 42,2% свих Срба и 63,3% свих Црногораца. После албанске побуне 1981. процес је настављен. Према подацима општинских комисија за испитивање узрока исељавања, 1982. се иселило 6.646, 1983. – 4.341, 1984. – 3.658, а 1985. – 3.500, дакле око 18.000 за четири године. Године 1961. било је 338 насељених места без Срба и Црногораца, а 1981. чак 605. У половини насељених места у покрајини 1986. није било Срба и Црногораца.¹²

Привидно смиривање стања у покрајини је трајало до средине осамдесетих. Тада су нестале илузије да је стање „стабилизовано“. Тензије су подигнуте вестима о повређивању Ђорђа Мартиновића крај Ѓијилана 1. маја 1985, убиству студенткиње Српкиње у студентском дому у Београду које је почетком јула починио студент Албанац и загађивању воде за пиће на подручју Крајева отпадним материјама које су изливане у Ибар из привредних постројења на Косову јула 1985.¹³

Косовско-метохијски Срби су почели да се самоорганизују и траже заштиту ван покрајине, свесни да је у покрајинском руководству неће наћи. Никао је Српски покрет отпора као спонтани покрет незадовољног и разочараног народа, као алтернатива исељавању. Нов моменат постају доласци делегација и група Срба и Црногораца у Београд и Подгорицу, свесних да проблем у покрајини не могу да реше. Центар српског отпора постаје Косово Поље, надомак Приштине. Мирослав Шолевић, Коста Булатовић и Бошко Будимировић избијају у први план. Схватајући да обраћање републичким властима није дало резултате, они се 1985. обраћају и најзначајнијем опозиционом интелектуалцу – Добрици Ћосићу. Он је исказивао разумевање за њихове проблеме, пружао им подршку, али их је саветовао да наставе да се боре легалним средствима преко републичких и савезних органа. Међутим, у политичким структурама и даље није било разумевања за проблеме Срба, нити схватања озбиљности ситуације. Штампана је непрестано извештавала о догађајима у покрајини, а власт је губила контролу над њеним писањем. Удружење књижевника је постало трибина за истицање незадовољства страдањем Срба. Српско руководство и први човек партије Иван Стамболић су били свесни незадовољства Срба, али и даље нису схватили његов прави смисао, посматрајући га првенствено кроз везе

¹¹ Ристановић, *Косовско њишње*, 306, 314–316; Николић, Цветковић, *Срби и Албанци*, 87.

¹² ДАС, Ђ2, ЦК СКС, к. 432, 1986, Материјали са 117. заједничке седнице ПЦК СКС и ПСРС, 28. фебруара 1986, Уводно излагање; Ристановић, *Косовско њишње*, 359, 360, 363, 365.

¹³ Ристановић, *Косовско њишње*, 406, 407; ДАС, Ђ2, ЦК СКС, к. 426, 1985, Материјали са 97. седнице ПЦК СКС 11. јула 1985.

са опозиционим круговима, не схватајући да су те везе биле изнуђена реакција на пасивност и неефикасност власти.¹⁴

Власт у Србији се нашла на удару са свих страна. Последице неефикасне политике и нерешавања кризе су долазиле на наплату и критикама из сопствених редова. Не само национални интелектуалци, Срби са Косова и штампа већ и делегати у Скупштини Србије и Југославије више нису хтели да ћуте. На бурној седници Скупштине Србије 25. јуна 1985. делегати су емотивно говорили о Косову, а одговор потпредседника Извршног већа Србије Миодрага Богдановића да „републички органи немају уставно овлашћење да непосредно предузимају било какву активност на Косову“ био је признање пораза до тада вођене политике.¹⁵

Председник Председништва ЦК СК Србије, Иван Стамболић, погрешно је веровао да Срби на Косову имају времена да чекају још неколико година, колико би му требало да од покрајинских бирократија и савезних органа изнуди пристанак на ситне промене Устава. Стање на Косову није изазивало већу забринутост републичке власти и Стамболића, него страх да српски националисти не искористе то стање за освајање политичког простора. Међутим, прилике су бивале све теже, притисак огорчене јавности све већи, а могућности за игнорисање проблема све мање, јер од 1981. до 1986. стање није побољшано и било је средином деценије као пре 1981. Прво реаговање руководства Србије на драматизацију стања у покрајини био је страх од уплитања „српских националиста“, а не анализа промашаја државне политике.¹⁶

У таквим условима је стање у САП Косово даље ескалирало, уз свесрдну помоћ власти. Покрајински СУП је 2. априла 1986. ухапсио Косту Булатовића под оптужбом за непријатељски рад. То је довело до окупљања великог броја Срба код његове куће у Косову Пољу и нових контаката са интелектуалцима у Београду (Добрица Ћосић, Вук Драшковић и други). Иван Стамболић је дошао у Косово Поље и обратио се маси од 7.000 окупљених Срба. Његове кључне поруке нису могле бити делотворне – тражио је да Срби решавају проблеме у покрајини, а не у Београду и да прекину везе са опозиционим интелектуалцима. Стамболић се борио са последицама, не решавајући узроке незадовољства. Тражио је стрпљење док не издејствује промене Устава, али времена за то није било. До обезбеђивања уставних овлашћења републике над покрајином, он је тражио подршку савезног врха, али ни ње није било.¹⁷

¹⁴ Ристановић, *Косовско ишћање*, 436–438; Николић, Цветковић, *Срби и Албанци на Косову и Мејхоџији*, 91–108.

¹⁵ Селинић, *Србија 1986–1986*, 272.

¹⁶ ДАС, б2, ЦК СКС, к. 433, 1986, Материјали са 121. седнице ПЦК СКС, 19. марта 1986, Записник.

¹⁷ Ристановић, *Косовско ишћање*, 448–451.

Немајући куд, притиснуто драматичним стањем у покрајини и преливањем националног незадовољства у друге делове републике, руководство СКС је за 14. април 1986. коначно заказало седницу ЦК СКС на којој би се расправљало о стању на Косову и Метохији. Уместо решавања проблема на Косову, пре свега егзистенције Срба, како се не би подгревале националне страсти, СКС је реаговао тек када су насиљем над Србима подгрејане националне страсти до мере да је реаговање српских интелектуалаца и уопште јавности у Србији било таквог интензитета да се политички врх уплашио да му измиче политички монопол из руку.

На седници ЦК СКС 14. априла 1986. дубину кризе и размере неуспеха партијске политике против албанског сепаратизма показивала је оштрина многих дискусија и коначно признање да узрок и последица нису исто, да је албански национализам узрок, а српски последица, да се не могу игнорисати страдања Срба и недоследност и опортунизам покрајинских власти у борби против албанског насиља. Први пут после 1981. српски политичари су изложили критици покрајинску власт и признали да је стање у покрајини горе него што су мислили да јесте. Дакле, точак историје се вратио на 1981. Неуобичајено за дотадашњу реторику, пуну фраза и симетрије и поистовећивања албанског и српског национализма, у наступима чланова ЦК СКС истицано је да више није било места политици симетрије и фразеолошких закључака. Реферат је поверен Жики Радојловићу. Он је поручио: „Животна збиља нас тера на то да се суочимо с грубом истином да Косово све више постаје етнички чисто и да вербалне апеле, захтеве и 'заклетве' не прате ни близу стварне промене стања“. Његов захтев да се начини заокрет у избору метода заустављања исељавања Срба био је нескривено признање пропасти дотадашње државне политике.¹⁸

Криза у покрајини суштински није решена у овим годинама. Напротив, снагом инерције као процес дугог трајања надживела је југословенску државу, а српско руководство се у првој половини осамдесетих показало политички немоћно и неодлучно, али према Уставу из 1974. и правно неовлашћено да кризу реши.

3. СРБИЈА И ФИНАНСИРАЊЕ НЕРАЗВИЈЕНИХ

У првој половини осамдесетих руководство Србије није успело да реши важан политичко-економски проблем републике наслеђен из претходних деценија – континуирано вишегодишње заостајање привредног развоја централног дела републике за југословенским просеком. Тај део Србије је све више заостајао за развијеним деловима земље (републике

¹⁸ ДАС, Ђ2, ЦК СКС, к. 405, 1986, Материјали са 29. седнице ЦК СКС, одржане 14. априла 1986; Николић, Цветковић, *Срби и Албанци на Косову и Метохији*, 112–114.

Словенија и Хрватска и покрајина Војводина) и приближавао се неразвијеним (републике БиХ, Македонија и Црна Гора и покрајина Косово), а финансирао је неразвијене, јер је политичким одлукама савезних власти сврстан у развијене. Проблем заостајања централне Србије је признат на савезном нивоу још крајем седамдесетих. Договор у федерацији из седамдесетих година да буду урађени објективни критеријуми који би показали степен развијености сваке републике и покрајине није никада реализован, од чега је највише штете имала централна Србија, јер су економски показатељи говорили да је она осетно заостајала за југословенским просеком, а ипак је тај део Србије политичком вољом означен као „развијен“ и учествовао у финансирању неразвијених.

Руководство Србије је то питање почело да потенцира од краја седамдесетих, али никада одлучно до краја, увек стављајући интерес опстанка југословенске федерације и потребу да подаци о заостајању Србије не дођу у руке оних који су сматрани за српске националисте изнад материјалних интереса привреде централне Србије.

Политика финансирања недовољно развијених је за средњорочни план 1981–1985. усвојена политичким нагодбама, без утврђених параметара нивоа развијености република и покрајина. Захтеви из Србије да се прво утврде ти критеријуми остали су неуслишени. На њима се радило дуго, обављена су научна истраживања у оквиру осам економских института из целе земље, вођене су расправе у СИБ-у, на заједничким седницама Савезног савета за привредни развој и економску политику и Савезног савета за питања друштвеног уређења 1979. и 1980, али политичког договора није било. Пошто нису одређени стручни критеријуми, политичком одлуком, тј. законом је проглашено да ће у периоду 1981–1985. статус неразвијених задржати БиХ, Црна Гора и Македонија, а САП Косово је означено као изразито привредно недовољно развијено. У Друштвеном плану Југославије 1981–1985. предвиђено је да СИБ до краја 1982. предложи критеријуме и показатеље на основу којих би се одредиле републике и покрајине које би биле сматране неразвијеним после 1985. Сличне обавезе су унете и у Резолуцију о политици остваривања Друштвеног плана у 1982. и у Резолуцију 12. конгреса СКЈ. Међутим, неслагање република и покрајина је спречило да ти критеријуми буду усвојени.¹⁹

Економских показатеља заостајања централне Србије за југословенским просеком било је много и њих су српски политичари, посебно Иван Стамболић, више пута предочавали савезним институцијама. На прелазу из седамдесетих у осамдесете друштвени производ централне Србије је био мањи за 5% од просека државе. Основна средства друштвене привреде централне Србије била су само 87% југословенског нивоа. Нето располо-

¹⁹ ДАС, Ђ2, ЦК СКС, к. 438, Одговорност и задаци, Извештај о току досадашњег рада...

жива акумулација привреде по становнику била је најнижа у земљи (76,2% југословенског просека). Набавна вредност основних средстава по радно способном становништву износила је 1979. само 83,6% просека земље, а степен запослености радно способног становништва у друштвеном сектору био је 87,1% просека. Централна Србија је имала за 40% више незапослених него њена северна покрајина, Хрватска и Словенија заједно, иако је у њима било три милиона становника више. У централном делу Србије налазило се 1979. чак 36% свих евидентираних незапослених у држави. У целој Хрватској било је незапослених колико само у Београду. Стопа привредног раста седамдесетих година износила је 5,9%, а у Југославији 6,2%.²⁰ Од свих делова земље сврстаних у развијене, само је централна Србија 1981. имала народни доходак мањи од југословенског просека (96%), а Хрватска, Словенија и САП Војводина далеко изнад.²¹ Степен запослености у друштвеном сектору на хиљаду активних становника био је у централној Србији 1979. 87,1% југословенског просека, мање него у републикама са статусом неразвијених (Црна Гора 103,2, Македонија 97,3, БиХ 87,6). Средства организација удруженог рада по становнику централног дела Србије била су 1979. године 90% југословенског нивоа. Просек развијених република и САП Војводине био је 130,5% југословенског нивоа.²² Док је 1984. запослени Југословен примао просечно 23.062 динара, запослени у централној Србији су имали просечну плату од 22.214 динара. Тај део Србије је имао нижу плату од Словеније (27.575), Хрватске (24.465) и северне покрајине Србије (24.410), а ниво централне Србије сустижала је БиХ (21.769). У првој половини 1985. разлика у односу на БиХ била је још мања (31.271 у БиХ и 31.478 у централној Србији). Од 1.035.500 незапослених у Југославији марта 1985, у Србији је било чак 45,9% (централна Србија 26,6%, Војводина 9,3%, Косово 10%).²³

Иако је третирана као развијена, па тиме издвајала новац за развој других република, у централној Србији је 1980. око половине општина било изразито неразвијено. У њима је живело више од милион и по људи и захватале су 40% тог дела републике. То подручје је било чак испод нивоа развијености који су имале републике са статусом недовољно развијених (на пример Црна Гора и БиХ).²⁴ Народни доходак по становнику у овим

²⁰ ДАС, Ђ2, ЦК СКС, к. 323, 1980, Материјали са 52. седнице П ЦК СКС, 7. октобра 1980.

²¹ Коста Михаиловић, Василије Крестић, *Меморандум САНУ: њосле тиредесет њодина*, Београд: Новости, 2017, 77.

²² АЈ, 130, СИВ, ф. 9426, Материјали са седнице Координационе комисије 8. октобра 1980.

²³ ДАС, Г-274, Председништво СР Србије, 1985, 25–400, документ 30–765/85; ДАС, Ђ2, ЦК СКС, к. 406, 1983–84, Материјали са састанака, 20. 12. 1984, 30–837/84; ДАС, Ђ2, ЦК СКС, к. 428, 1985, Материјали са 103. седнице П ЦК СКС, 24. октобра 1985, Неауторизоване магнетофонске белешке.

²⁴ ДАС, Ђ2, ЦК СКС, к. 345, 1980. година, Материјали са састанка у комисији одржаног 20. 10. 1980.

општинама био је 20% нижи, а релативна запосленост 32% нижа од просека три републике са статусом неразвијених. Учешће друштвеног сектора у друштвеном производу било је у том делу Србије 67%, у три неразвијене републике 88,8%, а у САП Косово 74,3%. Друштвени производ друштвене привреде је био 40% нижи него у три неразвијене републике. Ипак, 236.000 запослених у овим општинама имало је обавезу издвајања средстава за „неразвијене“.²⁵

Свесна свих показатеља економског заостајања централног дела републике за југословенским нивоом, али и политичке осетљивости захтева да тај део републике више не буде политичком одлуком сврстан у „развијене“, Србија је предлагала да се изнијансирано утврди пет категорија: Словенија као најразвијенија; Хрватска и САП Војводина са релативно уједначеним нивоом као развијени делови земље; централна Србија као исподпросечно развијена; БиХ, Македонија и Црна Гора са уједначеним нивоом развијености као неразвијени и САП Косово као најнеразвијеније. Следило је да би само јужна покрајина требало да користи „комплетну помоћ шире друштвене заједнице“. Скренута је пажња да централна Србија не би требало да учествује у финансирању бржег развоја недовољно развијених република, већ само своје јужне покрајине, и то удруживањем средстава радних организација централног дела републике и покрајине.²⁶

Политичка реалност је била другачија. Питање финансирања неразвијених и положаја централне Србије је кулминирало крајем 1985, када је требало да буде усвојен Друштвени план за период од 1986. до 1990. Предлогом који се у октобру 1985. нашао у Скупштини СФРЈ предвиђено је да се бржи развој три „недовољно развијене републике“ и САП Косово подстиче средствима Фонда федерације по стопи од 1,56% друштвеног производа друштвене привреде.²⁷

Овај предлог је изазвао велико незадовољство у Србији, јер је предложена стопа издвајања била далеко изнад могућности њене привреде, а СИВ је избегавао да утврди конкретне мере за заустављање заостајања централне Србије. Скупштина Србије је закључила да СИВ није предложио критеријуме и показатеље за мерење степена развијености република и покрајина, нити мере за заустављање заостајања Србије, и предложила да обим издвајања буде утврђен на 0,78%, а да остатак до 1,56% привреда централне Србије усмери за своја неразвијена подручја.²⁸

Епилог је било прегласавање Србије у савезним институцијама, пре свега у Председништву СФРЈ 16. децембра 1985. и Председништву ЦК

²⁵ ДАС, Ђ2, ЦК СКС, к. 405, 1986, Материјали са 29. седнице ЦК СКС, 14. априла 1986, Неауторизоване магнетофонске белешке.

²⁶ Селинић, *Србија 1980–1986*, 213, 214.

²⁷ ДАС, Г-274, Председништво СР Србије, 1985, 25–400.

²⁸ Селинић, *Србија 1980–1986*, 220, 221.

СКЈ 17. децембра 1985. Отпор Скупштине Србије сломљен је 24. децембра 1985. снажним притиском републичких функционера који су прихватили одлуку савезних тела, не желећи да изазову политичку кризу у земљи и стављајући потребу за очување привидног политичког јединства земље изнад материјалних интереса своје републике. Скупштина Србије је прихватила стопу издвајања за неразвијене од 1,56% тек после поновљеног гласања и политичких притисака Председништва Србије и његовог председника Душана Чкребића.²⁹

Тиме је у борби око основних смерница развоја Југославије 1986–1990. руководство Србије доживело политички пораз са економским последицама. На неповољне одредбе је пристало због лојалности фиктивном државном јединству, пошто је прегласано у савезним државним и партијским органима, и због одсуства жеље да отвори озбиљну политичку кризу у земљи и на дневни ред одлучније постави питање материјалног положаја своје републике. Тиме је затворен један круг дебате о заостајању централне Србије, покренут још претходне деценије, али је проблем остао нерешен, са све већим политичким последицама. Криза у земљи је била много дубља, а тиме је и заостајање Србије изазивало већа незадовољства.

Slobodan Selinić

SERBIA AND THE YUGOSLAV CRISIS IN THE FIRST HALF
OF THE 1980's: ON THE EVE OF THE END OF
THE HISTORY OF YUGOSLAVIA

S u m m a r y

In the last decade of its existence, the Socialist Federal Republic of Yugoslavia was facing a deep political and economic crisis. Several aspects of the crisis were particularly significant for Serbia's top government officials. The greatest attention was given to the unequal position of Serbia compared to the other republics under the 1974 Constitution. Therefore, as of 1981, Serbia had been strongly raising the issue of its status and its relations with the provinces, demanding that Serbia be constituted as a unified and integral republic, where the republican government would have authority over the entire territory of the republic. In the same period, the Kosovo issue was brought to the forefront, particularly due to Albanian violent demonstrations. Serbia's top government officials failed to

²⁹ Селинић, *Србија 1980–1986*, 241.

exercise their influence on the situation in the province; the Albanian separatist movement continued to operate illegally, and pressures on the Serbs and Montenegrins persisted, worsening their position. Serbia experienced failure even in its attempt to change the system of financing of underdeveloped regions and its position within that system. Even though the central part of the republic (outside the provinces) had lagged economically behind the Yugoslav level for decades, it was marked as the “developed” part of the country through political decisions at the federal level and therefore it allocated funds for three republics (Bosnia and Herzegovina, Montenegro, and Macedonia) and the province of Kosovo, which were labelled as underdeveloped.

Keywords: Serbia, Yugoslavia, Kosovo and Metohija, the 1974 Constitution, economy